

ІДЕНТИФІКУЮЧІ ОЗНАКИ КОРУПЦІЇ: ВИЗНАЧЕННЯ Й ХАРАКТЕРИСТИКА

THE SPECIFIC FEATURES OF CORRUPTION: DETERMINATION AND CHARACTERISTICS

Трепак В.М.,

*кандидат юридичних наук,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Національної академії Служби безпеки України*

Стаття присвячена визначенню й характеристиці специфічних, ідентифікуючих ознак корупції. Формулювання специфічних ознак корупції на основі аналізу наукових джерел надало можливість запропонувати її авторську дефініцію.

Ключові слова: корупція, ознаки, явище, соціальна сутність.

Статья посвящена определению и характеристике специфических, идентифицирующих признаков коррупции. Формулировка специфических признаков коррупции на основании анализа научных источников позволила предложить ее авторскую дефиницию.

Ключевые слова: коррупция, признаки, явление, социальная сущность.

This article is about the definition and characteristics of the specific and particular features of corruption. Based upon the scientific analysis of the key features of this phenomenon the author comes to his own definition of the corruption.

Key words: corruption, features, phenomenon, social nature.

Актуальність теми. У сучасних умовах корупція становить реальну загрозу національній безпеці не лише України, а й більшості країн світу. В Україні корупція існує практично в усіх сферах суспільних відносин і стала однією з фундаментальних причин кризи української державності. Відтак нагальною потребою є створення ефективної й дієвої системи запобігання та протидії корупції на всіх рівнях.

Науковим підґрунтям такої діяльності має бути, зокрема, з'ясування сутності корупції як соціального явища через визначення його специфічних (ідентифікуючих) ознак, що відмежовують корупцію від інших негативних соціальних явищ і демонструють його сутність.

У вітчизняній кримінологічній і кримінально-правовій літературі питання щодо ознак корупції та її поняття належать до дискусійних.

Дослідженню зазначених питань приділялась увага в роботах таких відомих вітчизняних учених у галузі кримінології й кримінального права, як, зокрема, Л.В. Багрій-Шахматов, О.О. Дудоров, А.П. Закалюк, О.М. Костенко, М.І. Мельник, М.І. Камлик, Є.В. Невмержицький, А.І. Редька, М.І. Хавронюк.

Вклад основного матеріалу. Обґрунтовуючи необхідність цілеспрямованого вивчення такого соціального феномена, як корупція, варто акцентувати увагу на змістовому аспекті цього явища. Для цього необхідно з'ясування принципових питань, що стосуються визначення специфічних кримінологічно-значущих інтегруючих ознак і дають змогу відрізнити корупцію від інших негативних соціальних явищ.

Визначення злочинності й окремих її видів, у тому числі й корупційної, має «конструюватись» за двома критеріями: об'єктивним, що відображає її властивості – насамперед соціально небезпечний ха-

рактер, і суб'єктивним, що полягає в протиправному, формально визначеному в законі характері такої поведінкової діяльності.

Саме наявність специфічних, ідентифікуючих ознак якісно відрізняють корупцію від інших правових категорій, що й має бути відображено в дефініції.

Першою такою ознакою є її належність до соціальних явищ. Не всі науковці поділяють таке твердження. Зокрема, як зауважує А.П. Закалюк, заперечення викликає предметне відображення корупції через термін «соціальне явище», що не забезпечує однозначного відтворення її дійсної сутності. Проте визначення «явище», навіть «соціальне явище» не досить точно відображає цей феномен, його реальний зміст. На відміну від соціальних явищ, які безпосередньо не пов'язані з діяльністю людей або походять не тільки від неї, таких, скажімо, як бідність, голод, фінансова криза, курс цінних паперів тощо, корупція, як і злочинність, є виявом діяльності, а ще ширше – активності частини людей [1, с. 185–186].

Погоджуючись із автором щодо вияву корупції через діяльність людей, варто зауважити, що корупція має соціальну зумовленість і суспільний вияв, а також опредмечується як соціальний феномен, що, на нашу думку, є підставою вважати її соціальним явищем. Крім того, як зауважує в цій самій праці сам автор, своєю сутністю корупція є суспільним (суспільно неприйнятним) соціально зумовленим феноменом у сфері публічної влади або публічних повноважень [1, с. 184]. Тобто, наявна певна непослідовність щодо заперечення визначення корупції як соціального явища. Корупція є породженням соціуму та відносин у ньому, коли відокремлення управлінських функцій у різних сферах (господарських, громадських тощо) породжує в посадові особи

можливість розпоряджатися ресурсами, приймати рішення не в інтересах цього самого суспільства, а виходячи зі своїх корисливо-еґоїстичних мотивів.

Крім того, на думку В.Д. Гвоздецького, соціальна сутність корупції виявляється в такому:

- має соціальну зумовленість (є продуктом соціального життя, коли відокремлення управлінських функцій у різних сферах породжує в посадовій особі можливість розпоряджатися ресурсами та приймати рішення не в інтересах суспільства, а виходячи зі своїх корисливо-еґоїстичних мотивів);

- має свою соціальну ціну, яку платить суспільство за існування корупції, істотно впливає на найважливіші соціальні процеси;

- має історичні витоки й глобальний характер, є правовим, економічним, політичним, психологічним і моральним явищем;

- має властивість пристосовуватись до соціальних реалій, постійно мімікрувати й видозмінюватися.

Конкретні вияви цього соціального явища отримують правову та моральну оцінку з боку держави й суспільства, що теж свідчить про соціальну сутність корупції. Корупція характеризує основні соціальні процеси, які відбуваються в державі та суспільстві, у ній відображаються найбільш значущі для держави та суспільства проблеми [2, с. 139].

Із визначенням корупції як соціального явища пов'язана така її ознака, як системність, що визначається її структурою й характером соціальних зв'язків. Корупційні зв'язки в корумпованих системах далеко не довільні, вони прив'язуються до тих місць соціального простору, де відбувається локалізація фінансових ресурсів і відповідних управлінських функцій.

Внутрішня стійкість корупційної системи зумовлена жорсткими внутрішніми зв'язками її елементів, створенням тісних особистих відносин і кругової поруки чиновників, котрі продають власні адміністративні можливості. Корупційній системі притаманна внутрішня стійкість насамперед за рахунок ієрархізації, виділення рівнів корупційних зв'язків.

У країнах, де корупція набуває значного поширення й суттєвого впливу на соціально-економічні процеси, є структурованою і здійснює системний вплив на представників влади та управлінців, вона із суспільно неприйнятної поведінки поступово перетворюється на правило, є звичним способом вирішення життєвих проблем, стає нормою функціонування влади і способом життя значної частини суспільства. Як соціальне явище, корупція існує в певних інституційних межах, у яких правові, економічні, політичні, соціальні процеси впливають на неї, а корупція, у свою чергу, здійснює вплив на право, економіку, політику, ідеологію, суспільну психологію тощо.

Як соціальне явище корупція являє собою дисфункцію процесів соціального управління. Так, у науковій літературі поширене сприйняття корупції як розкладання, гниття, псування управлінського апарату [3, с. 8]. Відповідний термін зазвичай має більш широку семантику, що впливає із первинно-

го значення вихідного латинського слова "corruptio". Відтак соціальна сутність корупції як її ознака полягає в розкладанні, деградації влади та соціального управління. М.І. Мельник у цьому контексті влучно застосовує термін «корозія» [4].

Убачається, що визначення ідентифікуючих ознак корупції має ґрунтуватись на розумінні соціальної сутності цього явища. Сутність корупції полягає в тому, що вона спотворює суспільні відносини, руйнує нормальний порядок речей у суспільстві, у результаті чого відбувається «псування», «корозія» влади. Відтак влада, носієм і єдиним джерелом якої є народ, починає використовуватись на шкоду суспільству й державі.

Під час визначення ознак корупції варто визначити сферу її поширення. На думку М.І. Мельника, сферою поширення корупції є публічна сфера – сфера функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування [5, с. 156]. Такої самої точки зору дотримується й А.П. Закалок, обмежуючи існування корупції сферою публічної влади або публічних повноважень [1, с. 184].

На нашу думку, корупція має розумітись дещо ширше. Характер і масштаби корупції є не просто окремими локальними виявами в галузі політики та державного управління, а являють собою систему відносин, яка пронизує всі структури держави й суспільства, досягаючи масштабів, що створюють реальну загрозу національним інтересам. Корупцію як явище, що охоплює економіку, політику, культуру, етику, мораль, усю соціальну сферу, утворюють корисливі зловживання службовими повноваженнями в державному, муніципальному і приватному секторах, різні форми підкупу-продажності службовців. Корупційно зумовлена поведінка державних і муніципальних службовців, що не належать до категорії службових осіб, або керівників і службовців приватних, комерційних та інших організацій не менш небезпечна, ніж корупція в публічній сфері, оскільки продажність зазначених осіб ігнорує будь-які інтереси, крім власних.

На першій сесії Дисциплінарної Групи Ради Європи з проблем корупції (Страсбург, 22–24 лютого 1995 р.) корупція була визначена як підкуп, поведінка осіб, уповноважених у державному або приватному секторі, яка порушує обов'язки, що випливають із цього статусу посадової особи, особи, яка працює в приватному секторі, незалежного агента, або інших відношень подібного роду, що мають на меті отримання будь-яких належних переваг для себе чи інших осіб.

Таке розуміння сфери поширення корупції відповідає й законодавчому визначенню [6] і міжнародно-правовому тлумаченню.

Крім зазначених ознак, важливим є визначення корупційного механізму. Сутність корупційних виявів є двоєдиною. З одного боку, вона полягає у використанні особою, що здійснює ті чи інші управлінські функції, свого офіційного статусу з метою отримання незаконних переваг (продажність), а з іншого – у наданні особі переваг зацікавленим

суб'єктом (підкуп). Діяльність таких зацікавлених суб'єктів описується латинською формулою «do ut facias» – «даю, щоб ти зробив».

Розділяти, а тим більше протиставляти один одному ці складові корупційного механізму для пошуку найбільш ефективної моделі протидії їй недоречно. Водночас у науковій літературі традиційною є оцінювання як більш суспільно небезпечної поведінки продажності осіб, які здійснюють державні та управлінські функції [7].

Корупція як явище виявляється в певній поведінці людей, але сутність її становлять, зокрема, соціально-психологічні особливості конкретної людини й суспільства загалом. Мотиваційна сфера в цьому випадку має визначальне значення у виборі такої поведінки. Найпоширеніший мотив у корупційних діяннях – корисливий. Так, у ратифікованих Україною Цивільній конвенції про боротьбу з корупцією 1999 р., Кримінальній конвенції про боротьбу з корупцією 1999 р., Конвенції ООН проти корупції 2003 р. корупційна діяльність безпосередньо пов'язується з корисливими діями (бездіяльністю) посадової особи під час виконання покладених на неї службових обов'язків.

Отже, урахувавши, що суб'єктом корупційних дій є державні чиновники, службовці та інші особи, які займаються управлінням, а також громадські й політичні діячі, корупція може розглядатися як підкупність і продажність цієї категорії осіб, що, відповідно, є протиправною діяльністю.

Г. Мюрдаль і С. Роуз-Аккерман (як, утім, і багато інших авторів) відзначали як важливу ознаку корупції прихований, таємний характер такої діяльності. Те, що не ховається від очей громадськості і є допустимим із точки зору суспільства, не має нічого спільного з корупцією [8, с. 481].

Корупція – це не лише певна діяльнісна активність, а й також психологічне та моральне явище. Так, у монографії М.І. Мельника зазначається, що корупція не існує поза людей – їхньої поведінки, діяльності. Корупція – це спосіб мислення, який зумовлює спосіб життя [5, с. 27].

Морально-психологічні наслідки корупції, за словами В.Д. Гвоздецького, виявляються в такому:

- є потужним фактором деморалізації суспільства, девальвації моральних цінностей, деформації індивідуальної й суспільної психології;
- нищить духовні та моральні цінності;
- сприяє поширенню в суспільстві кримінальної психології;
- знижує мотивацію службових осіб у сфері державного управління, а також громадян у різних сферах соціального життя [2, с. 141].

Важливою ідентифікуючою ознакою корупції є її соціально-конструктивний характер. Як корупція, так і корупційні правопорушення – поняття релятивні (відносні), конвенціональні («договірні»: як «домовляться» законодавці). Вони за своєю сутністю – соціальні конструкти, які лише частково відображають соціальні реалії.

Усвідомлення того, що значна частина звичних суспільних явищ є ні чим іншим як конструкціями,

більш-менш штучними, «побудованими» суспільством, склалося в соціальних науках лише в другій половині ХХ ст. У сучасній кримінології визнання корупції (як і злочинності) соціальною конструкцією відбулося порівняно пізно, хоча сьогодні розділяється багатьма зарубіжними дослідниками.

Так, Г. Блумер зауважує, що соціальні проблеми за своєю сутністю є продуктами процесу колективного визначення, а не сукупністю якихось об'єктивних соціальних умов [9, с. 298–306].

Вочевидь існує достатньо підстав стверджувати, що проблема корупції – це питання інтерпретації, сприйняття реальності. Соціологічній ідентифікації явища як соціальної проблеми передують її визнання як такої з боку суспільства (громадської думки).

Можливо, новий погляд на корупцію пов'язаний із концепцією соціального конструювання реальності П. Бергера й Т. Лукмана, які стверджують, що хоча реальність соціально визначена, саме її визначення втілюється в конкретних індивідах і групах, які створюють це визначення [10].

С. Чібнелл і П. Саундерс, застосувавши цей підхід до аналізу корупції, ідентифікували її скоріше як класифікацію поведінки, досягнутої в результаті переговорів, ніж якість, внутрішньо властиву певному типові поведінки. Вони продемонстрували, як інтерпретація однієї й тієї самої дії може змінюватися залежно від специфіки соціального контексту і запасу знань [11].

На думку Я.І. Гілінського, процес соціального конструювання корупції включає таке:

- наявність безлічі фактів продажності (хабарництва) державних службовців і посадових осіб;
- усвідомлення цих фактів як соціальної проблеми;
- криміналізацію деяких форм корупційної діяльності (наприклад, одержання хабара);
- реакцію політиків, правоохоронних органів, юристів, засобів масової інформації, населення на корупцію тощо [12, с. 240].

Водночас, соціальне конструювання корупції ґрунтується на об'єктивних реаліях. Так, реальністю є те, що корупція завдає руйнівного впливу на всі сфери життя суспільства: економіку, соціальну сферу, політику.

В економічній сфері корупція сприяє виникненню й розвитку негативних явищ і процесів: спотворює механізм ринкової конкуренції та сприяє виникненню монополістичних тенденцій в економіці; детермінує неефективний розподіл коштів державного бюджету; зумовлює несправедливий розподіл доходів, збагачуючи суб'єктів корупційних відносин за рахунок інших членів суспільства; сприяє підвищенню цін на товари й послуги за рахунок так званих корупційних «накладних витрат»; детермінує існування та розвиток організованої злочинності й тіншової економіки.

У соціальній сфері корупція зумовлює істотну відмінність між проголошеними й реальними цінностями, формує у членів суспільства «подвійний стандарт» моралі та поведінки; сприяє несправед-

ливому перерозподілу життєвих благ на користь олігархічних груп, що має наслідком різке зростання соціальної нерівності, зубожіння значної частини населення й зростання соціальної напруженості; формує уявлення щодо нездатності суспільства протистояти корумпованій владі та злочинності.

Правові наслідки корупції виявляються в суттєвому обмеженні конституційних прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, грубому порушенні встановленого законом порядку здійснення повноважень посадовими та службовими особами органів державної влади тощо. Корупція дискредитує право як універсальний регулятор суспільних відносин, перетворюючи його на засіб задоволення приватних і корпоративних інтересів.

Корупція змінює сутність правоохоронної діяльності державних органів, які перестають виконувати функцію охорони права й перетворюються в інструмент розправи над невинними особами або інструмент неправомірного задоволення особистих чи групових інтересів певних осіб, у тому числі самих посадових осіб зазначених органів.

Політичні наслідки корупції виявляються в тому, що вона змінює сутність політичної влади, знижує рівень її легітимності як усередині держави, так і на міжнародній арені, порушує принципи її формування та функціонування, демократичні засади суспільства й держави, підриває політичну систему тощо.

Корупція в політичній сфері може бути чинником загострення відносин між елітними групами, а також призводити до політичної дестабілізації. Уста-

новлення влади, яка мотивована бажанням зберегти привілеї та корупційні платежі, спотворює пріоритети економічної й соціальної політики, коли проголошені цілі й стратегії розвитку лише незначним чином відповідають інтересам країни [13].

До наслідків корупції міжнародного характеру можуть бути зараховані такі: негативний вплив корупції на імідж держави у світі, ускладнення відносин з іншими країнами, міжнародними організаціями та всією міжнародною спільнотою, втрата державою міжнародних позицій в економічній, політичній та інших сферах тощо.

Висновки. Підводячи підсумок викладеному, варто узагальнено подати специфічні, ідентифікуючі ознаки корупції: соціальне явище; системність; дисфункція процесів соціального управління в усіх сферах життя суспільства як наслідок корупції; вияв як множинність корисливих зловживань службовими повноваженнями в державному, муніципальному й приватному секторах, різних форм підкупу-продажності службовців; прихований, таємний характер; соціально-конструктивний характер.

Ґрунтуючись на визначених ознаках, доцільно запропонувати авторську дефініцію корупції як соціального, системного та соціально-конструктивного явища, що виявляє себе в неправомірному використанні особами, які мають владні чи управлінські повноваження, свого становища, статусу, авторитету в особистих або корпоративних інтересах, що має своїм наслідком розкладання, деградацію влади й соціального управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. / А.П. Закалюк. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – 2007. – 712 с.
2. Гвоздецький В.Д. Корупція як соціальне, психологічне і моральне явище / В.Д. Гвоздецький // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 63. – С. 139–145.
3. Волженкин Б.В. Коррупция / Б.В. Волженкин // Серия «Современные стандарты в уголовном праве и уголовном процессе». – СПб., 1998. – 44 с.
4. Мельник М.І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) / М.І. Мельник. – К. : Юридична думка, 2004. – 400 с.
5. Мельник М.І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії : [монографія] / М.І. Мельник. – К. : Атіка, 2001. – 304 с.
6. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
7. Абилкаиров М.Р. Коррупция как социально негативное явление / М.Р. Абилкаиров, М.М. Камназаров, С.М. Рахметов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://sud.gov.kz/rus/content/korrupciya-kak-socialno-negativnoe-yavlenie>.
8. Wewer G. Politische Korruption / G. Wewer // Politic-Lexicon. / Hsrg. von E. Holtmann unter Mitarbeit von Heinz Ulrich Brinkmann und Heinrich Pehle. Zweite, uberarbeitete und erweiterte Auflage. München; Wein: R. Oldenbourg Verlag, 1994.
9. Blumer H. Social Problems as Collective Behavior / H. Blumer // Social Problems. – 1971. – № 18 (Winter).
10. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман. – М. : Медиум, 1995. – 323 с.
11. Chibnall S. and Saunders P. World Apart: Notes on the Social Reality of Corruption // British Journal of Sociology. – 1974. – Vol. 25. – № 28 (June).
12. Гилинский Я.И. Коррупция: теория, российская реальность, социальный контроль / Я.И. Гилинский // Криминология: вчера, сегодня, завтра : труды Санкт-Петербургского криминологического клуба. – Бишкек : Изд-во Промтехком, 2003. – № 1 (6). – С. 238–255.
13. Телешун С.О. Ефективність запобігання та протидії корупції в Україні: проблеми та перспективи / С.О. Телешун, І.В. Рейтерович, А.Л. Тінков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.vidkryti-ochi.org.ua/2015/02/blog-post.html.